ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ НА РОЗВИТОК ПОКАЗНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»

INFLUENCE OF PERSONAL MATURITY ON THE DEVELOPMENT OF INDICATORS OF PSYCHOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS OF THE SPECIALTY "SOCIAL WORK"

У статті проаналізовано поняття гармонійної, повнофункціонуючої особистості, особистісної зрілості, психологічного здоров'я, акмеологічної та психологічної культури, а також наведено притаманні їм риси. Визначено, що психологічна культура є ядром системи професійно важливих якостей, її властивості входять до структури особистості фахівця із соціальної роботи, виступаючи необхідним складником його особистісної зрілості й психологічного здоров'я. Указується, що психологічна культура фахівця забезпечує високий рівень внутрішньої узгодженості його особистісних і професійних психологічних властивостей, адекватність, ефективність та успішність професійної взаємодії. Виділено такі структурні компоненти професійно-психологічної культури соціального працівника: ціннісно-смысловий, рефлексивно-регулятивний, емоційний і комунікативний. Описано методiku дослідження особистісної зрілості й особливості її застосування. Проаналізовано результати емпіричного дослідження, у якому встановлено в студентів-соціальних працівників значимі кореляційні зв'язки між показниками особистісної зрілості (автономність, децентрація, контактність, самоприйняття, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, життєва філософія) та психологічної культури (психологічні цінності, любов до людей, рефлексія, конструктивне професійне спілкування, професійно-психологічна спрямованість, гармонізуючий саморозвиток, самоаналіз, самопізнання, конструктивність професійної діяльності, відповідальність, інтелектуальні прагнення, психічна саморегуляція, творчість). Зазначається, що характер кореляційних взаємозв'язків між указаними психологічними властивостями індивіда емпірично підтвердив вплив особистісної зрілості на розвиток складників психологічної культури студентів спеціальності «Соціальна робота».

Ключові слова: особистісна зрілість, психологічне здоров'я, психологічна культура,

самоприйняття, відповідальність, контактність, рефлексія, майбутній соціальний працівник.

The article analyzes the concept of harmonious, fully functioning personality, personal maturity, psychological health, acmeological and psychological culture, as well as their inherent features are given. It is determined that psychological culture is the core of the system of professionally important qualities, its properties are included in the structure of the personality of a social work specialist, acting as a necessary component of his or her personal maturity and psychological health. It is indicated that the psychological culture of a specialist provides a high level of internal consistency of his or her personal and professional psychological characteristics properties, adequacy, efficiency and success of professional interaction. The following structural components of the professional and psychological culture of a social worker are identified: value-semantic, reflexive-regulatory, emotional and communicative. The method of studying personal maturity and features of its application are described. The results of an empirical study that found significant correlations between indicators of personal maturity among social worker students (autonomy, deceneration, contact, self-acceptance, tolerance, responsibility, depth of experience, life philosophy) and psychological culture (psychological values, humanism, reflection, constructive professional communication, professional psychological orientation, harmonizing self-development, introspection, self-knowledge, constructiveness of professional activity, responsibility, intellectual aspirations, mental self-regulation, creativity) are analyzed. It is noted that the nature of correlation relationships between these psychological properties of an individual empirically confirmed the influence of personal maturity on the development of components of the psychological culture of students of the "Social work" specialty.

Key words: personal maturity, psychological health, psychological culture, self-acceptance, responsibility, contact, reflection, future social worker.

УДК 159.92:364-43
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.19>

Гусак В.М.

к.психол.н.,
старший викладач кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає досить гострі трансформаційні процеси, що викликають необхідність поглибленого вивчення питань психологічного здоров'я особистості. Узв'язку зі специфікою умов професійної діяльності соціального працівника, пов'язаної з інтенсивним впливом стресових факторів, що вимагає мобілізації глибинних особистісних ресурсів, не тільки професійні знання, уміння й навички, а передусім особистісні якості фахівця багато

в чому визначають успішність роботи. Проблема, представлена в статті, є актуальною й важливою як у теоретичному значенні для сучасної психологічної науки, так і для практичної соціальної роботи та професійної підготовки відповідних фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Характеристики психологічно здорової, гармонійної особистості вивчали О.В. Завгородня, А. Маслоу, Г. Олпорт, Н. Пезешкіан, К. Ріфф, К. Роджерс, П.П. Фесенко, Е. Фром, Т.Д. Шewe-

ленкова, О.С. Штепа, К.Г. Юнг та ін. Особистісно-професійному розвитку соціальних працівників присвячені праці А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, І.І. Миговича, Т.В. Семигіної, Є.І. Холостової, Н.Б. Шмельової. Дослідженням структурних складників психологічної культури займалися Л.С. Колмогорова, Я.Л. Коломінський, О.І. Мотков, Г.О. Балл, О.С. Морщакова, О.В. Пузікова, А.В. Фурман, В.О. Аристова, О.Г. Видра, Н.Ю. Певзнер, Н.В. Пророк, В.В. Семикін, Н.І. Ісаєва, П.С. Перепелиця, С.К. Шандрук, В.В. Рибалка, Т.Б. Тарасова тощо.

Постановка завдання. Проте проблема впливу особистісної зрілості на розвиток показників психологічної культури майбутніх соціальних працівників не знайшла достатнього відображення в психологічній літературі, у зв'язку з чим ми поставили за мету дослідити її в публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомі класики психології використовують різні назви для описання гармонійної особистості та характерних для неї рис: самоактуалізатор, трансцендент (А. Маслоу), індивідуована особистість (К. Юнг), продуктивний індивід (Е. Фром), зріла особистість (Г. Олпорт), повнофункціонуюча особистість (К. Роджерс), психологічно здорова особистість (О.В. Завгородня, В.В. Подляшаник).

Одним із перших визначення зрілої особистості сформулював Г. Олпорт, характеризуючи її як емоційно врівноважену, здатну до самоприйняття, умотивовану, усвідомлену автономну поведінку, самооб'єктивності (самопізнання й почуття гумору), установлення емоційної близькості й підтримання значимих соціальних стосунків. Зріла особистість має різноманітні інтереси (широкі межі власного Я), здорове почуття реальності (реалістичне сприйняття, досвід і домагання), цілісну життєву філософію [6].

Позитивна психотерапія Н. Пезешкіана ґрунтується на гуманістичній переконаності в конструктивності природи, здоров'ї людини. Згідно з концепцією балансної моделі, цілісна особистість рівномірно розподіляє час свого життя між чотирма основними сферами (тіло, діяльність, соціальні контакти, внутрішній світ), що сприяє досягненню нею фізичної, ментальної, соціальної та духовної єдності. Самодопомога при цьому визначається як первісна здатність особистості справлятися з психологічними, соціальними та психосоматичними порушеннями без зовнішнього втручання, самотужки [8, с. 18]. Ця концепція наближає до розуміння феномена особистісної зрілості як здатності опиратися на власні внутрішні ресурси при вирішенні життєвих проблем і розпізнавати за кожною з них можливості особистісного зростання.

Високий рівень особистісного розвитку наближає індивіда до досконалості, самоакту-

алізації. Тому вагоме значення для визначення змістових характеристик особистісної зрілості та її показників має наукова творчість гуманістичних психологів.

Так, за А. Маслоу, кожна людина прагне до реалізації власного потенціалу, наскільки дають змогу її здібності. Самоактуалізовані індивіди мають мету в житті, глибше проживають радість, задоволення тут і зараз, більшою мірою відчують себе щасливими, усвідомлюючи красу світу. Серед виділених психологом характерних рис самоактуалізованих осіб назвемо основні: автономія, самодостатність, потреба в усамітненні; інтерес до людей, бажання допомогти в їхньому саморозвитку; насолода від «буттєвого пізнання» навколишнього світу; прийняття себе та інших людей; філософське почуття гумору; природність і безпосередність; вірність місії свого життя; глибокі міжособистісні стосунки, основані на партнерстві; творчість [5].

Важливим для аналізу вказаної проблеми є поняття «повнофункціонуюча особистість», яке ввів до наукового обігу основоположник «людиноцентрованого підходу» в психотерапії, освіті й соціальній роботі К. Роджерс. Учений охарактеризував особу, яка реалізовує свої здібності, актуалізує власний потенціал, рухається до повного пізнання себе й має сміливість жити більш усвідомленим, наповненим і цікавим «хорошим життям». Основні риси повнофункціонуючої особистості (відкритість переживанням, емпірична свобода, креативність, екзистенційний спосіб життя та організаційна довіра) можна вважати властивостями зрілої особистості [9; 12].

Як бачимо, на думку гуманістично орієнтованих авторів, кожна особистість прагне саморозвитку й за сприятливих обставин здатна реалізувати свій вроджений потенціал, проявляючи справжнє психологічне здоров'я. Гуманістична психологія, вивчаючи людей із високорозвинутою здоровою особистістю, допомагала отримувати знання про високі досягнення спонтанної психологічної культури. Наукова рефлексія психолога-гуманіста сприяла вдосконаленню його власної професійно-психологічної культури та давала можливості зростання рівня психологічної культури його клієнтів і колег-фахівців у процесі роботи з ними.

Поняття особистісної зрілості, що зародилося в межах акмеологічного підходу (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, А.О. Реан, А.О. Деркач, О.А. Дмитрієва, О.В. Селезньова та ін.) є близьким за змістом до психологічної культури. У науковій літературі зустрічаються синонімічні назви поняття «зріла особистість: гармонійна, повнофункціонуюча, психологічно здорова, цілісна, самоактуалізована, психологічно благополучна, творча, автентична, само-ефективна».

Зрілість особистості проявляється у високому рівні розвитку її самосвідомості й психологічних властивостей, що, крім задоволення базових потреб, сприяють реалізації вищих потреб у самоактуалізації, красі, істині, альтруїзмі, забезпечуючи успішну адаптацію та самоефективність [3, с. 8].

Особистісна зрілість передбачає процес внутрішньої трансформації, що забезпечує сформованість самоідентичності. Різниця між психологічною, особистісною та соціальною зрілістю полягає в такому. Якщо психологічна зрілість відображає роботу пізнавальних психічних процесів людини, то особистісна зрілість – якісного новоутворення – самосвідомості, що забезпечує високий рівень рефлексивності, здатності до самопізнання та саморозуміння. На відміну від соціальної зрілості, яка проявляється у відповідності поведінки й самопрезентації особи соціальним вимогам та очікуванням, особистісна зрілість дає змогу відповідально будувати власну роль відповідно до гуманістичних цінностей та особистої місії [11, с. 27–28].

О.В. Селезньова вживає поняття акмеологічної культури як психологічного утворення високого рівня узагальненості, що об'єднує інтелектуальні, мотиваційні, регулятивні, емоційні й комунікативні якості особистості, які забезпечують ефективний механізм саморозвитку [10, с. 171–172].

Феномен психологічного здоров'я також є спорідненим за змістом з особистісною зрілістю, оскільки обидва передбачають найвищий розвиток потенційних можливостей індивіда.

За О.В. Завгородньою особистість, здатну до вільного вираження емоцій, глибинних інтуїтивних переживань і водночас до успішної соціальної адаптації завдяки свідомій саморегуляції раціонально-емотивної та волевої сфери, можна назвати психологічно здоровою [4, с. 56–57]. Дослідницею введено поняття «особистісний центр», під яким вона розуміє своєрідний інтегральний функціональний орган, відповідальний за самоорганізацію особистості, високий розвиток якого дає фахівцеві змогу, що працює з людьми, зберегти психологічне здоров'я в стресогенних професійних ситуаціях. Якщо вказаний особистісний центр недорозвинений, будь-який незначний руйнівний вплив може спричинити непідсильну травму [4, с. 59]. Як такий особистісний центр у роботі будемо розглядати психологічну культуру.

У практичній психології феномен психологічної культури розглядають як сукупність навичок психологічної самодопомоги в кризових життєвих ситуаціях, що охоплює турботу про власне психологічне здоров'я, здатність долати психологічні кризи самому й допомагати в цьому близьким людям. Водночас психологічна культура є ядром системи профе-

сійно важливих якостей фахівців соціономічних професій, що забезпечує високий рівень їхньої внутрішньої узгодженості, ефективність та успішність професійної взаємодії [7, с. 23].

Як структурні складники професійно-психологічної культури соціального працівника нами виділено ціннісно-смысловий, рефлексивно-регулятивний, емоційний і комунікативний компоненти [2, с. 54].

У роботі ми спираємося на концепцію особистісної зрілості О.С. Штепи [11], що виділила узагальнені риси зрілої особистості, які ввійшли до структурних компонентів професійно-психологічної культури: креативність, наявність власної життєвої філософії (показники ціннісно-смыслового компоненту); самоприйняття, автономність, відповідальність (показники рефлексивно-регулятивного компоненту); глибинність переживань (показник емоційного компоненту); контактність, толерантність (показники комунікативного компоненту) [2, с. 101–102].

Аналізуючи теоретичні джерела, ми припустили, що психологічна культура особистості віддзеркалює певні характеристики особистісної зрілості, такі як: здатність генерувати нові ідеї, створювати щось унікальне; усвідомлення сенсу й місії свого життя; самопізнання, розуміння ресурсних зон і зон розвитку власної особистості, безумовне прийняття себе в усій своїй складності й багатогранності; здатність брати відповідальність на себе за своє життя та самостійно приймати рішення; здатність до глибинних «пікових» і «плато-переживань» (за А. Маслоу); усвідомлення цінності й неповторності кожної людини, здатність зрозуміти оточуючих, ураховувати й поважати в спілкуванні з ними їхні інтереси, настрої, щиро відгукуватися на їхні почуття й переживання; толерантне ставлення до розбіжностей у думках, оцінках та уявленнях різних людей тощо.

В емпіричному дослідженні показників особистісної зрілості та психологічної культури взяли участь студенти спеціальності «Соціальна робота» 1–5 курсів навчання Херсонського державного університету, Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв) і Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського загальною кількістю 366 осіб віком 17–23 років.

У дослідженні використано адаптований О.Г. Видрою варіант методики «Психологічна культура особистості» О.І. Моткова [1, с. 208–214] та «Опитувальник особистісної зрілості» О.С. Штепи [11, с. 30–34].

О.С. Штепа розробила дві форми «Опитувальника особистісної зрілості» (ОЗО): форма А використовується для первинної психодіагностики, а форма Б – для дослідження змін, які відбулися в результаті формування впливу. Кожен опитувальник складається

з 85 тверджень, за допомогою яких здійснюється самооцінка десяти основних рис зрілої особистості. Підрахунок балів по кожній шкалі здійснюється так: за кожен збіг із ключем нараховується 1 бал, після обробки даних сирі бали сумуються за кожним фактором і переводяться в стени (від 1 до 10). При цьому 85 питань опитувальника передбачає відкрити розгорнуту відповідь, що оцінюється за специфічною системою підрахунків балів [11, с. 34].

Наявність і реалізованість рис, які становлять структуру особистісної зрілості, дають можливість визначити її рівень. Наявними вважаються ті риси, які становлять 5–7 стенив, а реалізованими – 8–10 стенив. Високим є рівень особистісної зрілості, при якому наявними виявляються мінімум 80% рис, реалізованими – не менше ніж 50% рис, таких як: «Відповідальність», «Життєва філософія», «Толерантність», «Децентрація» та «Глибинність переживань». Необхідний рівень виявляється, якщо наявними є 40–70% рис, серед них є певні риси, що реалізуються («Відповідальність», «Життєва філософія», «Толерантність», «Децентрація» та «Глибинність переживань»). Критичним визначається рівень особистісної зрілості за умови наявності лише 30% рис і менше, незважаючи на те чи є серед них реалізовані [11, с. 33].

Метою вказаного емпіричного дослідження було здійснення кореляційного аналізу, який дає можливість точної кількісної оцінки ступеня узгодженості змін (варіювання) двох і більше ознак, для встановлення співвідношення показників особистісної зрілості й психологіч-

ної культури, тобто визначення, які з досліджуваних показників найбільш тісно пов'язані між собою. При цьому ми виходили з міркування, що окреслення характеру цих взаємозв'язків дасть змогу визначити властивості особистості, які будуть сприяти або, навпаки, гальмувати розвиток психологічної культури. Такі результати мають послугувати основою для розкриття специфіки факторів, які необхідно враховувати при розробці програми розвитку психологічної культури. Процедура обробки даних проводилася за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS 21.0 for Windows.

Для виявлення впливу особистісної зрілості на розвиток складників психологічної культури студентів-соціальних працівників проаналізуємо значимі кореляційні зв'язки між їх показниками. Результати кореляційного аналізу наведено в таблиці.

Як видно з таблиці, показник психологічних цінностей (ПЦ) виявив від'ємний зв'язок на 1% рівні з показниками автономності (Ав), контактності (Кн), самоприйняття (Спр), глибинності переживань (ГП) і додатний зв'язок на 1% рівні з показниками децентрації (Дц), толерантності (Тл), життєвої філософії (ЖФ). Показник любові до людей (ЛДЛ) виявив додатний зв'язок на 1% рівні з показниками децентрації (Дц), життєвої філософії (ЖФ), автономності (Ав) на 5% рівні та від'ємний зв'язок на 1% рівні з показником глибинності переживань (ГП), а на 5% рівні – з показником контактності (Кн). Показник рефлексії (Реф) від'ємно пов'язаний на 1% рівні з показниками автономності

Таблиця

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками особистісної зрілості й психологічної культури

Показники психол. культури	Показники особистісної зрілості							
	Ав	Дц	Кн	Спр	Тл	В	ГП	ЖФ
ПЦ	-174**	256**	-314**	-261**	215**		-208**	208**
ЛДЛ	137*	229**	-142*				-154**	242**
Реф	-236**	272**	-397**	-322**	126*		-251**	
КСп		316**			155**	205**		245**
ППС	-141*	276**	-257**	-336**	270**	248**	-168**	
ГСр		189**		-155**		208**	-166**	
СА		221**	-156**	-145*		-136*	-133*	185*
КПД			-256**		152**	272**	-192**	142*
ІПр	-178**	306**	-225**	-290**	148*	-152*	-317**	138*
Тв		185**	-177**		247**		-283**	149*

Примітки: 1) коми та нулі опущено; 2) позначка «**» – кореляція на 1% рівні; позначка «*» – кореляція на 5% рівні; 3) умовні скорочення показників особистісної зрілості: Ав – автономність, Дц – децентрація, Кн – контактність, Спр – самоприйняття, Тл – толерантність, В – відповідальність, ГП – глибинність переживань, ЖФ – життєва філософія; 4) умовні скорочення показників психологічної культури: ПЦ – психологічні цінності, ЛДЛ – любов до людей; Реф – рефлексія; КСп – культурне, конструктивне, професійне спілкування; ППС – професійно-психологічна спрямованість; ГСр – гармонізуючий саморозвиток; СА – самоаналіз, самопізнання; КПД – конструктивність професійної діяльності, любов до праці, відповідальність; ІПр – інтелектуальні прагнення; ПСр – психічна саморегуляція; Тв – творчість.

(Ав), контактності (Кн), самоприйняття (Спр), додатно – на 1% рівні з показником децентрації (Дц), на 5% рівні – з показником толерантності (Тл). Показник культурного, конструктивного, професійного спілкування (КСП) виявив додатний зв'язок на 1% рівні з показниками децентрації (Дц), толерантності (Тл), відповідальності (В), життєвої філософії (ЖФ). Показник професійно-психологічної спрямованості (ППС) отримав додатні зв'язки на 1% рівні з показниками децентрації (Дц), толерантності (Тл), відповідальності (В), життєвої філософії (ЖФ) і від'ємний зв'язок із показниками контактності (Кн), самоприйняття (Спр), глибинності переживань (ГП) – на 1% рівні.

У свою чергу, показник гармонізуючого саморозвитку (ГСР) додатно пов'язаний на 1% рівні з показниками децентрації (Дц), відповідальності (В) та від'ємно пов'язаний на 1% рівні з показниками самоприйняття (Спр), глибинності переживань (ГП). Показник самоаналізу, самопізнання (СА) виявив додатний зв'язок із показниками децентрації (Дц), життєвої філософії (ЖФ) на 5% рівні та від'ємний зв'язок на 5% рівні з показниками контактності (Кн), самоприйняття (Спр), відповідальності (В), глибинності переживань (ГП). Показник конструктивності професійної діяльності, любові до праці, відповідальності (КПД) додатно пов'язаний на 1% рівні з показниками толерантності (Тл), відповідальності (В), життєвої філософії (ЖФ) та від'ємно – на 1% рівні з показниками контактності (Кн), глибинності переживань (ГП). Показник інтелектуальних прагнень (ІПР) виявив від'ємний зв'язок на 1% рівні з показниками автономності (Ав), контактності (Кн), самоприйняття (Спр), глибинності переживань (ГП), з показником толерантності (Тл), відповідальності (В), додатний зв'язок – із показниками «децентрація» (Дц), «толерантність» (Тл) – на 1% рівні, «життєва філософія» (ЖФ) – на 5% рівні. Показник «творчість» (Тв) додатно пов'язаний на 1% рівні з показниками: «децентрація» (Дц), «толерантність» (Тл) і на 5% рівні – з показником «життєва філософія» (ЖФ); від'ємний зв'язок виявлено на 1% рівні з показниками: «контактність» (Кн), «глибинність переживань» (ГП).

Як бачимо, отримані результати свідчать про те, що показники особистісної зрілості майбутніх соціальних працівників виявили значимі кореляційні зв'язки з показниками їхньої психологічної культури, що підтверджує взаємовплив складників указаних феноменів.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних показав значущі взаємозв'язки між показниками особистісної зрілості (автономність, децентрація, контактність, самоприйняття, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, жит-

тєва філософія) та психологічної культури (психологічні цінності; любов до людей; рефлексія; конструктивне професійне спілкування; професійно-психологічна спрямованість; гармонізуючий саморозвиток; самоаналіз, самопізнання; конструктивність професійної діяльності, відповідальність; інтелектуальні прагнення; психічна саморегуляція; творчість).

Характер кореляційних взаємозв'язків між указаними психологічними властивостями індивіда емпірично підтвердив вплив особистісної зрілості на розвиток складників психологічної культури студентів спеціальності «Соціальна робота». Перспектива подальших досліджень полягає в розробці та апробації ефективної системи підвищення рівня психологічної культури й особистісної зрілості студентів-майбутніх фахівців соціономічних професій у традиційних умовах ЗВО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Видра О.Г. Психологічна культура майбутніх вчителів трудового навчання: дослідження та розвиток. *Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти* : навчально-методичний посібник / ред. В.В. Рибалки. Київ : ІПППО АПН України, 2005. С. 206–221.
2. Гусак В.М. Формування професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Чорноморський національний університет ім. П. Могили. Миколаїв, 2020. 264 с.
3. Дмитрієва О.А. Особливості потребісно-мотиваційної сфери психосоціально зрілих і психосоціально незрілих особистостей. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 9. С. 8–12.
4. Завгородня О.В. Проблема психологічного здоров'я: спроба теоретичного аналізу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 55–60.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Москва : Смысл, 1999. 425 с.
6. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. Москва : Смысл, 2002. 462 с.
7. Особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві : монографія / ред. Н.В. Пророк. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 200 с.
8. Пезешкиан Н. 33 и 1 формы партнерства. Москва : Институт позитивной психотерапии, 2005. 288 с.
9. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс, 1998. 480 с.
10. Селезнева Е.В. Сущностная характеристика акмеологической культуры личности. *Мир психологии*. 2004. № 1. С. 166–174.
11. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 2. С. 26–35.
12. Rogers C. Learning to be free. Rogers C., Stevens B. *Person to person: the problem of being human*. Walnut Creek, CA : Real People Press, 1967. P. 47–66.